

ΗΘΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ: ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ VI

ΣΤΕΡΓΙΑΝΗ ΤΖΙΜΠΙΛΗ

**Η ΦΡΟΝΗΣΗ
ΚΑΙ Η ΣΧΕΣΗ ΤΗΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΥΔΑΙΜΟΝΙΑ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗ ΗΘΙΚΗ**

Πολλω το φρονειν ευδαιμονιας πρωτον υπαρχει

Σοφοκλής

Αντιγόνη , στ.1347

Θεσσαλονίκη 16/09/2010

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.....	1
1. Πως ορίζεται η ευδαιμονία ως ύψιστο αγαθό του ανθρώπινου βίου στην αριστοτελική ηθική	2
2. Ο αγαθός άνθρωπος είναι ο δυνάμει ευδαίμων .Οι αρετές που χαρακτηρίζουν τον αγαθό άνθρωπο κατά το Σταγειρίτη φιλόσοφο	5
3. Τι είναι η φρόνηση ως διανοητική αρετή;.....	7
4α. Η Εφαρμογή της φρόνησης.....	8
4β. Η φρόνηση και τα τέλη.....	9
5.Σχέση ηθικής αρετής και φρόνησης.....	10
6.Ποιος άνθρωπος θεωρείται φρόνιμος και ποια η σχέση του φρόνιμου και της φρόνησης με την ύψιστη αρετή της σοφίας	12
7.Βίοι ευδαιμονέστεροι και η θέση της φρόνησης.....	14
Βιβλιογραφία.....	16

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Την γαρ ευδαιμονίαν και οι πολλοι και οι χαριεντες λεγουσιν , το δ' ευ ζην και το ευ πραττειν ταυτόν υπολαμβάνουσι τω ευδαιμονειν .¹

Ο Σταγειρίτης φιλόσοφος εξετάζει την πορεία της ανθρώπινης συμπεριφοράς ιεραρχώντας αξιολογικά τα ανθρώπινα αγαθά και κατονομάζοντας ως ανώτερη ανθρώπινη ενέργεια , την ευδαιμονία . Σε αυτό ακριβώς το σημείο διαφαίνεται η τελολογική ηθική του Αριστοτέλη που αναδεικνύει την ευδαιμονία σε υπέρτατο αγαθό . Όμως ποιές αρετές και ποιά αγαθά πρέπει να κατακτήσει ο άνθρωπος στην πορεία της ζωής του προκειμένου να γίνει ευδαίμων ; Η απάντηση στο άνωθεν ερώτημα βρίσκεται στις τρεις ηθικές πραγματείες² του φιλοσόφου και κατά κύριο λόγο στα Ηθικά Νικομάχεια . Αυτό που πρωτίστως θα μας απασχολήσει είναι ο φρόνιμος άνθρωπος , δηλαδή αυτός που έχει κατακτήσει την αρετή της φρόνησης και κατά πόσο μπορεί ένας τέτοιος άνθρωπος να γίνει και ευδαίμων.

1 Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια Βιβλίο Α' 1095 α 18-21* ,τομ..7,εισαγ.-μτφρ.-σχόλια ομάδα κάκτος ,εκδ.κάκτος ,Αθήνα 1993 ,σ 50.

2 *Ηθικά Μεγάλα ,Ηθικά Νικομάχεια .*

1. ΠΩΣ ΟΡΙΖΕΤΑΙ Η ΕΥΔΑΙΜΟΝΙΑ ΩΣ ΥΨΙΣΤΟ ΑΓΑΘΟ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΒΙΟΥ ΣΤΗΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗ ΗΘΙΚΗ .

« Η ευδαιμονία ψυχης ενεργεια τις κατ 'αρετην τελειαν .»³

Η ευδαιμονία κατά τον Αριστοτέλη είναι ενέργεια που συμφωνεί με την τέλεια αρετή .Το γεγονός ότι ο φιλόσοφος χαρακτηρίζει την ευδαιμονία ως ενέργεια , σημαίνει αυτόματα ότι δε μπορεί να είναι ευδαίμων κάποιος που κοιμάται, καθώς ο αγαθός και ο μη αγαθός καθόλου δε διαφέρουν κατά τη διάρκεια του ύπνου ⁴.Αντίθετα , διαφέρουν ,όταν ενεργούν .Κυριολεκτικά το επίθετο ευδαίμων σημαίνει αυτόν που προστατεύεται από τον αγαθό δαίμονα .Συνήθως δηλώνει την ευτυχία ,την καλή τύχη . Η εύνοια της τύχης είναι απαραίτητη για την απόκτηση της ευδαιμονίας με την έννοια ότι **εστιν ουν η ευτυχια αλογος φυσικς** ⁵.Στην αριστοτελική ηθική καλή τύχη είναι φύση χωρίς λογική .Καλότυχος είναι όποιος επιλέγει τα αγαθά χωρίς λογική και κατακτώντας τα ,τα αποκτά φύσει , αφού μέσα στην ψυχή υπάρχει κάτι που μας ωθεί χωρίς λογική σε πράγματα αγαθά ή που μας ταιριάζουν .

Όλοι οι άνθρωποι επιδιώκουν τα αγαθά αλλά διαφορετικά αγαθά ο καθένας, ανάλογα με το τι θεωρεί σημαντικότερο και σύμφωνα πάντα με αυτό που λείπει από τη ζωή του .Η υποκειμενική προσέγγιση της έννοιας του αγαθού δεν αποτελεί μέτρο για τον προσδιορισμό του υπέρτατου αγαθού .Η ευδαιμονία είναι το τέλειο αγαθό και σαφέστατα είναι η αιτία που όλα τα υπόλοιπα επιθυμητά αγαθά είναι αγαθά .Είναι πασιφανές στο σημείο αυτό ότι η ευδαιμονία ,εφόσον είναι ενέργεια, ταυτίζεται με τον τρόπο ζωής και τρεις είναι οι κύριοι τρόποι ζωής : **ο φορτικοτατος την ηδονή** ,ή αλλιώς ο απολαυστικός , ο πολιτικός και ο θεωρητικός⁶ .Ποιός από τους παραπάνω είναι ο ιδανικότερος τρόπος ζωής είναι κάτι που θα εξεταστεί στην πορεία .Ο Αριστοτέλης προκειμένου να ολοκληρώσει τον ορισμό της ευδαιμονίας, αναφέρει το ιδιαίτερο γνώρισμα του ανθρώπου , που τον διακρίνει από τα άλλα είδη έμβιων όντων και που είναι **η ψυχης ενεργεια κατά λογον**⁷ . Τέλειος είναι ο άνθρωπος που εκτελεί τέλεια αυτή τη λειτουργία και κάθε πράξη εκτελείται τέλεια ,όταν επιτελείται σύμφωνα με την **οικειαν αρετην**⁸ .

³ Αριστοτέλης ,*Ηθικά Νικομάχεια* 1102a 5-6.Οι παραπομπές στο αρχαίο κείμενο θα αναφέρονται εφεξής με τη βραχυγραφία Η.Ν. και ακολουθούν την έκδοση Αριστοτέλης , *Ηθικά Νικομάχεια βιβλία Α'-Κ',Τομ.7*,εισαγ.-μτφρ.-σχόλια ,ομάδα Κάκτος ,εκδ. Κάκτος ,Αθήνα 1993 .

⁴ *Η.Ν.* 1102b 6-9 .

⁵ Αριστοτέλης ,*Μεγάλα Ηθικά Βιβλίο Β'* ,1207a 37-39 , τομ.4 , εισαγ.-μτφρ.-σχόλια ομάδα Κάκτος , εκδ. κάκτος ,Αθήνα 1993 ,σσ206 , 208 ..

⁶ *Η.Ν.* 1095b 16-19 .

⁷ Κόντος Π.,«*Η φιλοσοφία του Αριστοτέλη: Ηθική και πολιτική φιλοσοφία*», στο :Ελληνική φιλοσοφία και Επιστήμη: από την αρχαιότητα εως τον 20 ο αιώνα ,επιμ.Στ . Βιρβιδάκης ,Κ.Ιεροδιακόνου ,Γ. Χριστίδης και Α . Μελίστα , τ. Α' , εκδ. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο , Πάτρα 2000 ,σ . 207 .

⁸ *Η .Ν.* 1098 a 15

Πράγματι η ευδαιμονία είναι το ανώτατο αγαθό και τα αγαθά με τη σειρά τους διακρίνονται σε εξωτερικά , σε αυτά που έχουν σχέση με το σώμα και σε αυτά που έχουν σχέση με τη ψυχή .Και η ευδαιμονία δε μπορεί παρά να υπάρχει μέσα στη ψυχή ,να αποτελεί ψυχική ενέργεια και μάλιστα σύμφωνη προς την τέλεια αρετή , διότι ο σκοπός της σχετίζεται με τη ψυχή και όχι με τα αγαθά έξω από αυτή⁹ . Φυσικά τα εξωτερικά αγαθά και τα αγαθά του σώματος αποτελούν μέσα για την επίτευξη της ευδαιμονίας αλλά δεν είναι αυτά καθαυτά η ευδαιμονία .Οι ενάρετες πράξεις που συνοδεύουν τη ζωή του ευδαίμονα είναι φύσει ηδονικές , περιέχουν την ηδονή , την ευχαρίστηση ,γ'αυτό και ο ευδαίμων δεν έχει ανάγκη από επιπρόσθετη ηδονή¹⁰ .Από τη στιγμή που η ευδαιμονία είναι συνυφασμένη με την έννοια της αρετής δε μπορεί παρά να έχει ως σκοπό της το θείο ,όπως και η ίδια η αρετή .Τον ίδιο ακριβώς σκοπό προσδιορίστηκε ότι έχει και η πολιτική επιστήμη ,που επιδιώκει το άριστο αγαθό . Η ευδαιμονία της πολιτείας προηγείται σε σχέση με την ευδαιμονία του ατόμου¹¹ .

Κατά μία έννοια η ευδαιμονία ανήκει στα θεία πράγματα και είναι λογικό ότι δε μπορεί να υπάρχει σε όλους τους ανθρώπους .Επιπρόσθετα φτάνει κάποιος στην ευδαιμονία από δική του πρωτοβουλία και όχι τυχαία ¹² , με τη λογική ότι καθετί που εξαρτάται από τη φύση είναι το καλύτερο δυνατό και εύλογα προτιμότερο από εκείνο που γίνεται τυχαία .Ταυτόχρονα **έτι δε η ευδαιμονία εν βίω τελείω**¹³ .Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη ο ευδαίμων βίος αφορά το σύνολο της ανθρώπινης ζωής και όχι σύντομες περιόδους αυτής .Η ταύτιση της ευδαιμονίας με την ολότητα του βίου δε σημαίνει ότι κάποιος γίνεται ευδαίμων τη στιγμή του θανάτου του αλλά ότι αντιμετωπίζει τη ζωή του υπό το πρίσμα μιας αέναης ηθικής αντίληψης των πράξεων του .Η θεϊκή φύση της ευδαιμονίας είναι εύλογο να φανερώνει και τη σταθερότητά της ως ενέργεια . Αν και αναφέρεται στους ανθρώπους , διαπιστώνουμε ότι τίποτε στον ανθρώπινο βίο δε χαρακτηρίζεται από απόλυτη σταθερότητα . Όμως ο άνθρωπος που ζει σύμφωνα με την αρετή γνωρίζει να διαχειρίζεται με τον ιδανικότερο τρόπο τις εναλλαγές της τύχης¹⁴ .

Για τους προαναφερθέντες λόγους η ευδαιμονία θεωρείται αξιέπαινη και αξιότιμη ,διότι επαινούμε πάντα την αρετή και κατ'επέκταση την ευδαιμονία , που αποτελεί την αιτία όλων των άλλων αγαθών και αρετών .Ποιές είναι όμως εκείνες οι ιδιότητες που αποδίδει ο Αριστοτέλης στην ευδαιμονία και οι οποίες την καθιστούν ιδανικό αγαθό ;Η ευδαιμονία χαρακτηρίζεται από τον ίδιο ως αγαθό τέλειο¹⁵ , διότι είναι αιρετό για χάρη του ίδιου και όχι για κάποιο άλλο αγαθό .Επίσης είναι αγαθό αύταρκες¹⁶ ,διότι αυτό και μόνο το αγαθό αρκεί να κάνει τον τρόπο ζωής αυτού που το επιλέγει άξιο επιλογής .Τέλος είναι μη συναριθμούμενο¹⁷ , διότι περιλαμβάνει κάθε δυνατό ανθρώπινο αγαθό .Σαφέστατα ,λοιπόν , υπάρχει τελικό αγαθό , διότι διαφορετικά δε θα υπήρχε τέρμα στην ικανοποίηση και την πλήρωση της ανθρώπινης όρεξης .Κατά συνέπεια δε θα υπήρχε και τέλεια μορφή βίου .

9 H.N. 1098 b 12-16

10 Ross , D .: *Αριστοτέλης* (μτφ. Μ . Μητσού) .Αθήνα : MIET 1993 ,σ 324-325

11 H.N. 1094b 5-11

12 H.N. 1099b 16-25

13 H.N. 1098 a18

14 H.N. 1100b 17-24

15 H.N. 1097 a 33-34

16 H.N. 1097 b 14

17 H.N. 1097b 16-18

Για ποιό λόγο ,όμως , ο φιλόσοφος αναφέρει ότι **ευδαιμονειν βουλομεθα μεν και φαμεν , προαιρουμεθα δε λεγειν ουχ αρμοζει**¹⁸ ,δηλαδή επιθυμούμε την ευδαιμονία αλλά δεν προαιρούμεθα την ευδαιμονία .Η διευκρίνιση αυτή υπαγορεύεται από τον Αριστοτέλη επιτυχώς και σκοπίμως .Δεν προαιρούμεθα την ευδαιμονία για τον απλό λόγο ότι η προαίρεση προϋποθέτει μία διαδικασία εκλογής ενός αγαθού έναντι ενός άλλου . Όμως , με τη λογική αυτή , κάθε εκλογή μας θα απαιτεί ένα περαιτέρω αγαθό , το οποίο προσπαθούμε να επιτύχουμε και το οποίο εξηγεί την τελευταία μας εκλογή χωρίς να υπάρχει τελειωτικό σημείο .Κάθε φορά θα υπάρχει άπειρη σειρά αγαθών που το καθένα το επιδιώκουμε για χάρη άλλου αγαθού .

Συμπερασματικά η προαίρεση δεν είναι μία διαδικασία που αρμόζει στην εκλογή της ευδαιμονίας , για το λόγο ότι η ευδαιμονία ορίστηκε προηγουμένως ως το τέλειο αγαθό και δε μπορούμε παρά μόνο να τη βουλόμεθα να την επιθυμούμε αυτή καθαυτή .Η επιθυμία ενός αγαθού δε χρειάζεται να βασίζεται σε λόγους , ενώ η εκλογή βασίζεται σε λόγους .Διαλέγουμε ευδαίμονα ζωή , γιατί αυτή είναι η ζωή που ορεγόμεθα . Ενώ διαλέγουμε το ένα αγαθό έναντι άλλου αγαθού , επειδή αυτό θα μας προσφέρει την ευδαίμονα ζωή¹⁹ .

Τίθενται τα ερωτήματα:

Πρώτον , γιατί ο Αριστοτέλης δεν αναφέρει παραδείγματα συγκεκριμένων ανθρώπων που έζησαν ως ευδαίμονες; Ή μήπως υπονοεί ως ευδαίμονα το βίο του φιλοσόφου που διάγει ο ίδιος;

Δεύτερον , ο ευδαίμων βίος ως μείξη λιγότερο ανθρώπινης και περισσότερο θεϊκής φύσης αντιπροσωπεύει μια τραγική μειοψηφία των ανθρώπων ή ακόμη και κανέναν άνθρωπο ;

18 *H.N. 1111b 28-29*

19 Σκαλτσάς ,Θ.: *Ο χρυσός αιώνας της αρετής. Αριστοτελική ηθική* . Αθήνα: Αλεξάνδρεια 1993 σ24

2. Ο ΑΓΑΘΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΕΙΝΑΙ Ο ΔΥΝΑΜΕΙ ΕΥΔΑΙΜΩΝ . ΟΙ ΑΡΕΤΕΣ ΠΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΖΟΥΝ ΤΟΝ ΑΓΑΘΟ ΑΝΘΡΩΠΟ ΚΑΤΑ ΤΟ ΣΤΑΓΕΙΡΙΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΟ.

Ο προσδιορισμός των αρετών που χαρακτηρίζουν τον αγαθό άνθρωπο και κατά συνέπεια τον ευδαίμονα είναι αυτό που είναι ανάγκη να πραγματευτούμε .Άλλωστε η ευδαιμονία έχει ορισθεί σύμφωνα με την τέλεια αρετή . Και αν οι αρετές είναι περισσότερες , όπως και είναι , σύμφωνα με την τελειότερη .Τί είναι όμως , η αρετή ;**Εστιν αρα η αρετη εξις προαιρετικη ,εν μεσοτητι ουσα τη προς ημας ,ωρισμενη λογω και ω αν ο φρονιμος ορισειεν**²⁰ . Η αρετή είναι μία εμπεδωμένη συνήθεια ,που ακολουθείται κατόπιν επιλογής , κατέχει θέση μεσότητας σε σχέση με μας , ορίζεται από τον Ορθό λόγο και όπως θα την όριζε ο φρόνιμος . Οι αρετές έχουν ως έδρα τους την ψυχή και διακρίνονται σε διανοητικές και ηθικές .

Οι διανοητικές αρετές αντιστοιχούν στο έλλογο μέρος της ψυχής , οι ηθικές στο άλογο και συνάμα έλλογο μέρος της ψυχής ,αφού αυτές εφαρμόζουν τις επιταγές του Ορθού λόγου²¹.Οι ηθικές αρετές δεν είναι έμφυτες αλλά **εξ εθους περιγιγονται** , δηλαδή αποκτώνται με τη συνήθεια²² . Ο φιλόσοφος λαμβάνει υπόψη του την ενδοσυνάφεια ήθους και έθους . Συνδέει τη λέξη ηθική με τη λέξη έθος .Την ευθύνη για την απόκτηση της ηθικής αρετής φέρει το ίδιο το άτομο μέσω της άσκησης²³ .Η ευθύνη της πολιτείας είναι βασική ,εφόσον αυτή αναλαμβάνει την ηθική διαπαιδαγώγηση και βελτίωση των πολιτών²⁴ .Οι ηθικές αρετές συνδέονται με τα συναισθήματα και τις πράξεις και αφορούν 1. Τη σωστή στάση απέναντι στα τρία πρωτογενή συναισθήματα του φόβου , της ηδονής και της οργής 2. Τέσσερις αρετές που αναφέρονται στις επιδιώξεις του ανθρώπου , σχετικές με τον πλούτο και την τιμή 3 . τρεις αρετές που σχετίζονται με τις κοινωνίες²⁵ .Αυτό που πάντα πρέπει να συνοδεύει τις ηθικές αρετές είναι το μέσο , η μεσότητα²⁶ .Το μέσο σε σχέση με μας δεν είναι ένα μόνο , ούτε κοινό σε όλους τους ανθρώπους .Η υπερβολή και η έλλειψη είναι τα άκρα του μέσου και πρέπει να αποφεύγονται .

20 H.N. 1107a 36-38

21 H.N. 1103 a 14-16

22 H.N. 1103a 17

23 H.N. 1103 a 31-34

24 H.N. 1103b 3-6

25 Ross ,D .: *Αριστοτέλης* (μτφρ .Μ. Μητσού) .Αθήνα :ΜΙΕΤ 1993, σ287

26 H.N. 1104a 25-26

Από την άλλη , οι διανοητικές αρετές αντιστοιχούν στο έλλογο μέρος της ψυχής και τελούν υπό την ισχύ του ορθού λόγου²⁷ . Ο Λόγος ρυθμίζει την ανθρώπινη συμπεριφορά με προκαθορισμένες λογικές συλλήψεις²⁸ . Το έλλογο μέρος της ψυχής διακρίνεται με τη σειρά του σε δύο μέρη , στο λογιστικό ή βουλευτικό , στο οποίο υπάγονται τα όντα , των οποίων οι αρχές μεταβάλλονται και το επιστημονικό , στο οποίο ανήκουν τα όντα , των οποίων οι αρχές παραμένουν αμετάβλητες²⁹ . Ο Αριστοτέλης αναγνωρίζει αρχικά πέντε διανοητικές αρετές :την τέχνη , την επιστήμη , το νου , τη σοφία και τη φρόνηση , έξις με τις οποίες η ψυχή αναγνωρίζει την αλήθεια³⁰ .

Η τέχνη είναι **η μεταλογου αληθους εξις ποιητικη** . Αφορά πράγματα που δεν είναι ούτε αναγκαία , ούτε κατά φύση , περιλαμβάνει τις χρήσιμες και καλές τέχνες και ανήκει στο λογιστικό μέρος του έλλογου μέρους της ψυχής³¹ .

Η επιστήμη αναφέρεται στο αναγκαίο και το αιώνιο ,στο μεταδόσιμο με τη διδασκαλία , αποτελεί έξη αποδεικτική και ανήκει στο επιστημονικό μέρος του έλλογου μέρους της ψυχής³² .

Ο νους είναι αυτό με το οποίο συλλαμβάνουμε τις έσχατες προκείμενες , που αποτελούν την αφετηρία της επιστήμης . Ο νους συλλαμβάνει τις πρώτες αρχές **επαγωγικά** .Επαγωγή είναι εκείνη η δραστηριότητα του νου , που έχοντας την εμπειρία αρκετών συγκεκριμένων παραδειγμάτων συλλαμβάνει μία καθολική αλήθεια , που θεωρείται εφεξής αυταπόδεικτη³³ .

Η σοφία είναι ένωση επιστήμης και νου και αποτελεί την **ακριβεστάτη των επιστημών** .Είναι **διανοητική αντίληψη και μαζί επιστημονική γνώση των τιμωτάτων**³⁴ .Περιλαμβάνει πιθανότατα και τρεις υποδιαιρέσεις της σοφίας : τη μεταφυσική , τα μαθηματικά και τη φυσική³⁵ . Γι'αυτό το λόγο ανήκει στο επιστημονικό μέρος του έλλογου μέρους της ψυχής . Αυτό που απομένει είναι να εξετάσουμε διεξοδικά τι είναι η φρόνηση.

27 Αριστοτέλης ,*Ηθικά Ευδήμεια* 1219b 26-31 ,τομ. 6 , εισαγ. – μτφρ .-σχολια ομάδα Κάκτος , εκδ. Κάκτος , Αθήνα 1993

28 *H.N. 1138 b 25-34*

29 *H.N. 1139 a5-17*

30 *H.N 1139 b 15-20*

31 *H.N. 1140 a 15-24*

32 Ross , D , *Αριστοτέλης* (μτφ . Μ . Μητσού) . Αθήνα :MIET 1993, σ 307

33 *H.N. 1139b 22-26*

34 *H.N. 1141 a23-26*

35 Αριστοτέλης ,*Μετά τα φυσικά*1026 a13-23 ,τομ.11 , εισαγ. – μτφρ .-σχόλια ομάδα Κάκτος , εκδ. Κάκτος .Αθήνα 1993

3. ΤΙ ΕΙΝΑΙ Η ΦΡΟΝΗΣΗ ΩΣ ΔΙΑΝΟΗΤΙΚΗ ΑΡΕΤΗ

Η φρόνηση είναι **εξίς μετα λόγου αληθής περι τα ανθρωπινα αγαθα πρακτικη**³⁶, έχει ως αντικείμενό της πράγματα μεταβλητά , που έχουν κάποιο τέλος και που μπορούν να επιτευχθούν με τις πράξεις του ανθρώπου , ο οποίος με τη σειρά του γνωρίζει την αλήθεια γι'αυτές . Η φρόνηση ανήκει στο λογιστικό ή δοξαστικό μέρος του έλλογου μέρους της ψυχής και ασχολείται όχι μόνο με τα καθόλου , δηλαδή τα γενικά αλλά και με τα καθέκαστα , τα ειδικά .Ο Αριστοτέλης ακολουθώντας αυτό το συλλογισμό διατείνεται ότι οι άνθρωποι που είναι πιο επιδέξιοι σε ζητήματα πρακτικά ,δηλαδή οι έμπειροι είναι αυτοί που επίστανται τα επιμέρους θέματα και όχι τόσο αυτοί που γνωρίζουν τα γενικά ³⁷.Επειδή η φρόνηση ασχολείται και με τα ειδικά και με τα γενικά , πρέπει κάποιος να τα κατέχει και τα δύο σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό .

Ωστόσο , ο φιλόσοφος διαβλέπει μία ειδοποιό διαφορά ανάμεσα στον άνθρωπο που γνωρίζει τα καλά και τα ωφέλιμα για τον εαυτό του και σε αυτόν που ασχολείται με τα καλά για τους άλλους .Οι πρώτοι θεωρούνται φρόνιμοι , ενώ οι δεύτεροι , που συνήθως είναι οι πολιτικοί δε λογίζονται ως φρόνιμοι αλλά ως πολυπράγμονες³⁸ .Όμως ,ο Αριστοτέλης πιστεύει ότι υπάρχει η τάση να περιοριστεί η φρόνηση στο τμήμα της που αφορά το καλό του ατόμου , με την πεποίθηση ότι το άτομο θα πετύχει καλύτερα την ευδαιμονία του , αν την αποκτήσει μόνο του .Αλλά η στάση αυτή είναι λαθεμένη , γιατί σε ένα κράτος ατελές δε μπορεί να βιωθεί η καλύτερη ατομική ζωή³⁹ .

Σε ένα προηγούμενο σημείο διευκρινίστηκε ότι η φρόνηση ασχολείται κυρίως με τα επιμέρους και ότι η φρόνηση δεν είναι επιστημονική γνώση .Τρανταχτό παράδειγμα του προαναφερόμενου συμπεράσματος αποτελεί η ακόλουθη διαπίστωση :Οι νέοι μπορούν να είναι μαθηματικοί , γεωμέτρες και γενικά σοφοί σε οτιδήποτε αφορά την επιστήμη ενός πράγματος .Όμως , νέοι που να είναι ταυτόχρονα και φρόνιμοι είναι αδύνατο να υπάρξουν , πρώτον ,διότι η φρόνηση προϋποθέτει την εμπειρία ,την οποία οι νέοι δε διαθέτουν , εξαιτίας της μικρής τους ηλικίας .Δεύτερον , διότι έμπειροι είναι αυτοί που γνωρίζουν και τα καθέκαστα , τα ειδικά , όχι μόνο τα γενικά και οι νέοι στερούνται της γνώσης των καθεκάστων .Άλλωστε δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι οι αρχές των μαθηματικών είναι αφηρημένες , γενικές ,ενώ οι αρχές της φιλοσοφίας είναι ειδικές ,χρησιμοποιούν εμπειρίας⁴⁰ .Σε αυτό το σημείο είναι ολοφάνερο ότι η φρόνηση δεν είναι άλογη . Αντίθετα ξέρει πάντα το λόγο για τον οποίο πράττει ό,τι πράττει⁴¹ .

36 *H.N. 1140b 23-24*

37 *H.N. 1140b 10-11*

38 *H.N. 1142 a 3-10*

39 *H.N 1141 b 4-9*

40 *H.N. 1142 a 10-25*

41 Αριστοτέλης ,*Ηθικά Ευδήμεια 1247a 14-16* ,εισαγ.-μτφ.-σχόλια ομάδα Κάκτο , εκδ. Κάκτος ,Αθήνα 1993

4α. Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΗΣ ΦΡΟΝΗΣΗΣ

Το πρώτο στάδιο εφαρμογής της φρόνησης ξεκινά με τη βούλευση .Η βούλευση είναι βουλή ,είναι ζύγισμα των θετικών και των αρνητικών και φωτίζεται από το λογισμό .Η ευβουλία είναι με τη σειρά της η ορθότητα της βουλής .Ο Αριστοτέλης διαχωρίζει την ευβουλία από την ευστοχία και την αγχίνια . Η ευβουλία πάντα γνωρίζει τους λόγους που οδηγούν το άτομο να πάρει μία συγκεκριμένη θέση και πάντα ακολουθεί ορθολογιστική μέθοδο .Η Βούλευση ,λοιπόν ,είναι εξέταση όλων των εναλλακτικών οδών που μελετά ο φρόνιμος ,προκειμένου να φθάσει σ'ένα συμπέρασμα ,σχετικά με το τι θα πράξει σε μία συγκεκριμένη περίπτωση⁴² .Ο φρόνιμος πάντα βουλευέται για κάποιο σκοπό , ο οποίος ανταποκρίνεται στις επιθυμίες του .Η διαδικασία εξέτασης και σύγκρισης των εναλλακτικών οδών φθάνει στο τέλος της⁴³ ,όταν το άτομο κρίνει ποια είναι η προτιμότερη και καταλληλότερη .Το στάδιο αυτό της κρίσης διαχωρίζεται από την προαίρεση κατά τον Αριστοτέλη .

Τι είναι ,όμως ,η προαίρεσις ; Η απάντηση δίνεται από τον ίδιο το φιλόσοφο:**και η προαιρεσις αν ειη βουλευτικη ορεξις των εφ ημιν, εκ του βουλευσασθαι γαρ κριναντες ορεγομεθα κατά την βουλευσιν**⁴⁴ . Από τη μια ο Αριστοτέλης αναγνωρίζει στην προαίρεση το συνδυασμό όρεξης και διάνοησης και από την άλλη την ψυχική εκείνη κατάσταση, κατά την οποία το άτομο έχει καταλήξει στην καλύτερη πορεία πράξης και δεν έχει ανάγκη από καμία ψυχική αλλαγή για να αρχίσει την πραγμάτωσή της⁴⁵ .Όταν ο άνθρωπος φθάσει στην προαίρεση ,δεν έχει αναγνωρίσει μόνο την καλύτερη εναλλακτική πορεία αλλά έχει σχηματίσει και την πρόθεση να την πραγματοποιήσει .Επομένως , η προαίρεση είναι διανοητική όρεξη ή ορεκτικός νους .Είναι η πρόθεση να πραγματοποιηθεί η πράξη και αυτό ακριβώς αποκαλούμε απόφαση .Η απόφαση είναι η ψυχική ενέργεια που συνδυάζει το νοητικό (την αναγνώριση της καλύτερης πράξης) και το επιθυμητικό ,που είναι η δημιουργία της πρόθεσης .Αν κατανοήσουμε την προαίρεση ,ως λήψη απόφασης ,έχουμε ήδη μπει στην αρχή εκτέλεσης της πράξης .Ακολουθώς , η πράξη είναι τέλος ,εάν αρχίσει, έχει ταυτόχρονα τελειώσει και η πράξη του φρόνιμου έχει τέλος . Εδώ ακριβώς έγκειται και η διαφορά πράξης και ποίησης .Η πράξη τη στιγμή που αρχίζει ,τελειώνει , ενώ η ποίηση είναι κίνηση , με την έννοια ότι το τέλος πραγματώνεται σταδιακά⁴⁶ .

42 Σκαλτσάς ,Θ.: *Ο χρυσός αιώνας της αρετής* :Αριστοτελική ηθική .Αθήνα :Αλεξάνδρεια 1993 , σ 27-28

43 *H.N. 1142 b 32-3.*

44 *H.N.1113 a10-12*

45 Σκαλτσάς ,οπ. π. ,σσ36-37

46 *H.N. 1140 b 1-8*

4β. ΗΦΡΟΝΗΣΗ ΚΑΙ ΤΑ ΤΕΛΗ

Η σχέση της φρονήσεως και της εκλογής του τέλους αποτελεί επίκεντρο διαμάχης των ερμηνευτών των Ηθικών Νικομαχείων .Η αντίφαση που προκύπτει μεταξύ των δύο χωρίων ,του τρίτου και έκτου βιβλίου είναι διακριτή⁴⁷. Τα κείμενα του χωρίου του τρίτου βιβλίου αναφέρουν ότι η βούληση καθορίζει το τέλος και το σκοπό , ενώ η βούλευση τα μέσα για το τέλος. Από το κείμενο του χωρίου του έκτου βιβλίου :το πρώτο αναφέρει ότι η φρόνηση δεν αναφέρεται μόνο στα αγαθά που αφορούν ένα επιμέρους πρόβλημα αλλά και σε εκείνα που συντελούν στην ευδαιμονία του ατόμου .Το δεύτερο χωρίο διευκρινίζει ότι η φρόνηση δεν πρέπει να περιορίζεται στον καθορισμό των καθόλου (σχετικά με τις πράξεις του φρόνιμου) αλλά να ασχολείται και με τον καθορισμό των καθεκάστων ,των συγκεκριμένων πράξεων .Σύμφωνα ,λοιπόν , με το δεύτερο χωρίο ο φρόνιμος δε βουλεύεται μόνο για τα μέσα αλλά και για τα τέλη .Επιπλέον , η βούλευση δεν καταλήγει μόνο στον καθορισμό των γενικών κανόνων (που διαμορφώνουν τις αποφάσεις του φρόνιμου.)

Αυτό που θα μας βοηθήσει να κατανοήσουμε ότι η αντίφαση αυτή δεν είναι παρά μόνο φαινομενική είναι η εξέταση του αντικειμένου της βούλευσης⁴⁸.Η βούλευση ,όπως σημειώνει ο Αριστοτέλης στην αρχή των Ηθικών Νικομαχείων πρέπει να έχει κάποιο τέλος (διαφορετικά θα συνεχίζεται επ'άπειρον⁴⁹).Ο Σταγειρίτης διαχωρίζει το τέλειο τέλος , την ευδαιμονία , από τα τέλη που είναι μέσα για άλλο σκοπό ή τα τέλη τα ίδια).Υπό αυτό το πρίσμα το αποτέλεσμα κάθε βούλευσης μπορεί να είναι κάποιο μέσο για την εκπλήρωση ενός σκοπού αλλά υπάρχουν και βουλεύσεις που αποτελούν ταυτόχρονα και τα μέσα για την εκπλήρωση του τέλειου τέλους⁵⁰ . Συνεπώς , ο φρόνιμος βουλεύεται σχετικά με τα μέσα αλλά και σε σχέση με κάποια τέλη αυτά καθαυτά .Αυτό που δε μπορεί να κάνει ο φρόνιμος είναι να βουλεύεται για όλα τα τέλη .

47 *H.N. 1111b 26-27, H.N. 1112 b 11-12, H.N.1113 b 3-4, H.N. 1140a 25-28, H.N. 1141b 14-15*

48 Σκαλτσάς ,οπ.π .,σ 83

49 *H.N. 1094a18-21*

50 Σκαλτσάς , οπ.π. ,σ 86

5. ΣΧΕΣΗ ΗΘΙΚΗΣ ΑΡΕΤΗΣ ΚΑΙ ΦΡΟΝΗΣΗΣ

Στο έκτο βιβλίο των Ηθικών Νικομαχείων παρουσιάζεται ο ορισμός της ηθικής αρετής ως **εξι προαιρετική εν μεσοτητι ουσα τη προς ημας, ωρισμενη λογω και ω αν ο φρόνιμός ορισειεν**⁵¹. Η ηθική αρετή είναι μία εμπεδωμένη συνήθεια κατόπιν επιλογής, που στοχεύει στη μεσότητα, η οποία ορίζεται από το λόγο και όπως θα την όριζε ο φρόνιμος. Υπό το πρίσμα αυτού του ορισμού προκύπτει μία σχέση ηθικής αρετής και φρόνησης αλλά όχι αρκετά ξεκάθαρη. Όμως στο έκτο βιβλίο των Ηθικών Νικομαχείων ηθική αρετή και φρόνηση εμφανίζονται να έχουν μία σχέση αμοιβαίας εξάρτησης, δηλαδή φαίνεται η ηθική αρετή να απαιτεί φρόνηση⁵². Επίσης, στο έκτο βιβλίο η ηθική αρετή είναι **μετά λόγου**, που σημαίνει ότι απαιτείται η συμβολή της αρετής του πρακτικού λόγου, της φρόνησης από την πλευρά του πράττοντος για να υπάρξει⁵³. Η παραπάνω άποψη ενισχύεται από το συμπέρασμα, στο οποίο καταλήγει ο φιλόσοφος ότι **αμα γαρ τη φρονησει μια υπαρχουση πασαι υπαρχουσιν**⁵⁴. Ο άνθρωπος έχει όλες τις ηθικές αρετές, αν έχει φρόνηση.

Ο Bostock στο σημείο αυτό διαχωρίζει τη θέση του από τον Αριστοτέλη ισχυριζόμενος ότι κάποιος πράττει την αρετή συμμορφούμενος με τις επιταγές της φρόνησης, χωρίς να έχει ακόμη ο ίδιος φρόνηση⁵⁵. Όμως, σύμφωνα με το Σταγειρίτη η φρόνηση υποδεικνύει στον άνθρωπο ποια είναι **τα καλά για τον ίδιο**. Άρα, η φρόνηση προϋποθέτει τη γνώση σχετικά με το τι είναι το καλύτερο πράγμα για τον άνθρωπο και σχετικά με τα μέσα που πρέπει να αναζητά και με τα οποία μπορεί να την επιτύχει. Κατά μία έννοια η φρόνηση είναι η ίδια η αρετή, αφού η φρόνηση προσδιορίζει τον προαιρετικό χαρακτήρα και τον καθορισμό του μέσου αλλά και χωρίς ηθική αρετή δεν υφίσταται φρόνηση⁵⁶. Η ηθική αρετή υποδεικνύει στο ηθικό υποκείμενο την πράξη, τις ηθικές κρίσεις, αποφάσεις και κατ'επέκταση την ηθική έξη. Άλλωστε, ο Αριστοτέλης θα επισημάνει ότι η φρόνηση σχετίζεται **με το ηδύ και το λυπηρό**, όπως ακριβώς και η ηθική αρετή **περι γαρ ηδονας και λυπας εστι**⁵⁷. Με την αρετή εξασφαλίζεται η ορθότητα της σκοποθεσίας, ενώ με τη φρόνηση υποδεικνύονται τα μέσα που οδηγούν στην πραγμάτωση του σκοπού⁵⁸.

51 H.N. 1107a 1-3

52 H.N. 1144a 6-9

53 H.N. 1144b 26

54 H.N. 1145a 1-2

55 Bostock, D.: *Aristotle's Ethics*. Oxford: Oxford University Press 2000, σσ 86-87

56 Ross, σπ.π., σ 308

57 H.N. 1104b 8-9

58 H.N. 1144a 10-13

Ποιά είναι ακριβώς η σχέση φρόνησης και ηθικής αρετής;

Για να δώσουμε απάντηση στο άνωθεν ερώτημα ,οφείλουμε να κατανοήσουμε το χαρακτήρα της ηθικής αρετής .Ο εθισμός στην ηθική αρετή είναι όχι μόνο εθισμός του άλογου αλλά κυρίως του λογικού μέρους της ψυχής ,δηλαδή η παιδεία περιλαμβάνει την πράξη της αρετής και την άσκηση του νου στον ορθό λόγο⁵⁹ . Η ηθική αρετή σύμφωνα με τον ορισμό της ,όπως δίνεται από τον ίδιο το φιλόσοφο απαιτεί προαίρεση. Η προαίρεση , κατά τη Broadie , αποτελεί λογική απόφαση , που σημαίνει ότι έχει ουσιαστικά διανοητική διάσταση⁶⁰ .Η ηθική αρετή είναι έξη που βρίσκεται σε συμφωνία με τον Ορθό Λόγο . Ορθός είναι ο Λόγος που βρίσκεται σε συμφωνία προς τη φρόνηση .Άρα , η αρετή είναι έξη σύμφωνη με τη φρόνηση .Είναι έξη που είναι ένα με τον Ορθό Λόγο. Ο Ορθός Λόγος είναι η φρόνηση .Οι αρετές μαζί με τον Ορθό Λόγο αποτελούν μία ενότητα⁶¹.

Ένα επιπρόσθετο συνεκτικό στοιχείο στην παρουσίαση της αριστοτελικής θεωρίας περί ηθικής αρετής είναι η **βούλευσις** . Η βούλευση είναι μία διαδικασία σκέψης που περιλαμβάνει μία αξιολογική κρίση , η οποία καθορίζει τι πρέπει να γίνει⁶² .Βέβαια , η βούλευση είναι και χαρακτηριστικό της φρόνησης . Η φρόνηση έχει **ορεκτικό χαρακτήρα** .Πρόκειται για μία λογική όρεξη , η οποία συνιστά ήδη την **προαίρεση** ,τη λογική απόφαση⁶³ .Στην περίπτωση της φρόνησης ο Αριστοτέλης ενοποιεί το ορεκτικό στοιχείο .Επομένως , τόσο τη βούλευση , όσο και την επιθυμία για αρετή τη δίνει η φρόνηση .Γι' αυτό το λόγο ένα παιδί που ασκείται από μικρό στις ενάρετες πράξεις δε μπορεί να θεωρηθεί φρόνιμο , διότι δεν έχει αναπτύξει ακόμη τον Ορθό Λόγο .Κάποιος είναι άνθρωπος της αρετής και αίτιος της αρετής , αν έχει αναπτύξει τη φρόνηση .Η ηθική αρετή που χαρακτηρίζει τα παιδιά , όπως και τα ζώα , είναι η **φυσική αρετή** .Εμείς αναφερόμαστε στην **κύρια αρετή** , η οποία αποτελεί προϊόν πρακτικής(έξις) αλλά και σκέψης (φρόνησις)⁶⁴ .Με τη φρόνηση η ηθική αρετή γίνεται πλήρης , αποκτά **λόγο πρακτικό** , ο οποίος καθορίζει το αγαθό ,επιτάσσει την πράξη του , διαμορφώνει την επιθυμία του **αλόγου** .

59 Υπόμνημα 8 (2009): *Αφιέρωμα στα Ηθικά Νικομάχεια του Αριστοτέλη* .σ66.

60 Broadie , Sarah :*Ethics with Aristotle* . Oxford :Oxford University Press ,σ78.

61 *H.N. 1144b 22-32.*

62 Υπόμνημα ,οπ.π.,σ.67.

63 Υπόμνημα ,οπ.π.,σ.69 .

64 *H.N. 1144b 4-8*

6. ΠΟΙΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΘΕΩΡΕΙΤΑΙ ΦΡΟΝΙΜΟΣ ΚΑΙ ΠΟΙΑ ΕΙΝΑΙ Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ ΦΡΟΝΙΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΦΡΟΝΗΣΗΣ ΜΕ ΤΗΝ ΥΨΙΣΤΗ ΑΡΕΤΗ ΤΗΣ ΣΟΦΙΑΣ.

Αν θέλουμε να προσδιορίσουμε αδρομερώς τον ορισμό του φρόνιμου ανθρώπου , θα ήταν ωφέλιμο να συγκρίνουμε τον φρόνιμο με τον ακρατή και τον εγκρατή .Πολλάκις έχει αναφερθεί ότι φρόνιμος είναι αυτός στον οποίο οι επιθυμίες συμφωνούν με την προαίρεση της βούλευσης⁶⁵ .Ο ακρατής , όπως και ο φρόνιμος έχουν ορθή προαίρεση αλλά ο φρόνιμος πράττει εκείνα που επιθυμεί . Συνεπώς ο ακρατής διαφέρει από τον φρόνιμο , όσον αφορά τη συμφωνία της προαίρεσης με την πράξη .Από την άλλη , ο φρόνιμος και ο εγκρατής συμφωνούν στην προαίρεση και την πράξη αλλά διαφέρουν στις επιθυμίες .Ο εγκρατής έχει μεγάλες και κακές επιθυμίες , τις οποίες ο φρόνιμος δεν έχει σε καμία περίπτωση .Και στα δύο άτομα (και στο φρόνιμο και στον εγκρατή) το λογιστικό μέρος της ψυχής υπερνικά το επιθυμητικό με λιγότερη αντίσταση από την πλευρά του εγκρατούς απ'ότι στον φρόνιμο⁶⁶ . Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη ο εγκρατής έχει όλες τις επιθυμίες (τις κακές) , τις οποίες δεν έχει ο φρόνιμος , για τον απλό λόγο ότι ο φρόνιμος δεν επιθυμεί καν τα πράγματα , στα οποία εναντιώνεται το λογιστικό⁶⁷ .

Ο φρόνιμος αναγνωρίζει την αλήθεια και μέσω της ορθής επιθυμίας και πράξης γίνεται ο κανόνας και το μέτρο για τον ίδιο και για τους άλλους ανθρώπους⁶⁸ .Αυτό είναι και το κύριο χαρακτηριστικό του φρόνιμου , ο οποίος αποτελεί την τελευταία συνιστώσα του ορισμού της ηθικής αρετής .Όλες οι αρετές αναφέρονται σε πράξεις , όπως και η φρόνηση , που σύμφωνα με τον ορισμό της αρετής καθορίζονται από τον φρόνιμο .Η φρόνηση είναι ένα είδος αρχιτέκτονα ανάμεσά τους .Όπως θα προστάξει και θα ορίσει η φρόνηση , έτσι θα ενεργήσουν οι αρετές και ο αγαθός άνθρωπος .Η φρόνηση παρομοιάζεται με ένα είδος επιτρόπου σε έναν οίκο, φροντίζει για τα πάντα και κυρίως για τον κύριο του , χωρίς να σημαίνει ότι κυριαρχεί πάνω σε όλους , δεν εξουσιάζει όσα είναι ανώτερα της , όπως για παράδειγμα τη σοφία . Με άλλα λόγια η φρόνηση αποτελεί ένα είδος επιτρόπου της σοφίας , της προσφέρει άνεση για να εκτελέσει το έργο της⁶⁹ .

65 *H.N. 1146a4-13*

66 *Σκαλτσάς,όπ.π.,σ.67*

67 *H.N. 1151b34*

68 *H.N. 1113a32-33*

69 *H.N 1144a1-14*

Βέβαια , η σοφία και η φρόνηση είναι και οι δύο αρετές του έλλογου μέρους της ψυχής , η φρόνηση του λογιστικού , η σοφία του επιστημονικού και οι δύο αποτελούν αυτές καθαυτές αρετές . Η φιλοσοφική σοφία , όπως προαναφέραμε , είναι ένωση νου και επιστήμης . Με την κατοχή και την άσκησή της , ως τέλεια αρετή , κάνει τον άνθρωπο ευδαίμονα. Και ο τέλειος σκοπός (η ευδαιμονία) επιτελείται μόνο σε συμφωνία με τη φρόνηση και την ηθική αρετή, διότι η αρετή εξασφαλίζει την ορθότητα της σκοποθεσίας, ενώ η φρόνηση υποδεικνύει τα μέσα για την πραγμάτωση του σκοπού . Μόνο ο αγαθός άνθρωπος βλέπει καθαρά το τέλος και το άριστο , που είναι η ευδαιμονία .Και κανείς δε μπορεί να υπάρξει αγαθός δίχως φρόνηση ή να έχει κανείς φρόνηση δίχως αρετή .Από τη στιγμή που θα υπάρξει η φρόνηση , θα υπάρξουν και όλες οι άλλες αρετές .

Η φρόνηση είναι πρακτική σοφία , παράγει σοφία, προϋπάρχει αυτής αλλά δεν είναι ανώτερη , όπως ακριβώς η ιατρική δεν είναι ανώτερη από την υγεία. Η φρόνηση , όπως ακριβώς και η ιατρική υποδεικνύει τους τρόπους , που μας καθιστούν ικανούς να διατηρήσουμε την υγεία μας . Με την ίδια λογική η φρόνηση υποδεικνύει στη σοφία τους τρόπους , με τους οποίους ο αγαθός άνθρωπος θα κατακτήσει τον ευδαίμονα βίο . Πρόκειται για την αρετή του τελειότερου και θεϊκότερου μέρους του ανθρώπου , του θεωρητικού νου⁷⁰ .Έτσι , επιβεβαιώνεται και ο ορισμός της ευδαιμονίας. Είναι ψυχής ενέργεια σύμφωνη με την τέλεια αρετή , που είναι η σοφία . Η σοφία στην πρακτική της εφαρμογή συγκροτεί την ευδαιμονία⁷¹ . Ωστόσο , για να είναι κάποιος ευδαίμων είναι ανάγκη να διαθέτει αρετές , οι οποίες , όμως ,δεν είναι επαρκείς από μόνες τους .Ο ηθικά ενάρετος δε μπορεί να αποβλέπει σε ένα υψηλό βαθμό ακριβείας ,όπως εκείνο που επιδιώκουν οι επιστημονικές θεωρίες και οι αυστηρές αρχές , που θα καλύπτουν την κάθε μεμονωμένη περίπτωση και οι οποίες χαρακτηρίζουν μόνο τον Σοφό⁷² .

70 *H.N. 1145a8-11*

71 *Ross ,όπ.π., σ330*

72 *Υπόμνηνα ,όπ.π.,σ198*

7. ΒΙΟΙ ΕΥΔΑΙΜΟΝΕΣΤΕΡΟΙ ΚΑΙ Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΦΡΟΝΗΣΗΣ

Ο Αριστοτέλης εκκινεί με το φιλοσοφικό στοχασμό ότι ο ευδαίμων βίος είναι ο σύμφωνα με την αρετή βίος και με αυτή τη λογική συνοδεύεται από σοβαρές ενασχολήσεις που απαιτούν κόπο . Ο Σταγειρίτης κατακρίνει τους ηδείς και το βίο όσων ξοδεύουν το χρόνο τους μόνο σε ευχάριστες διασκέδασεις⁷³ .Οι ψυχαγωγικές ασχολίες αδυνατούν να αποτελέσουν τον τελικό στόχο του ανθρώπου . Η ηδονή δεν είναι ετερογενής σε σχέση με την ευδαιμονία , αλλά αποτελεί ένα φυσικό επακόλουθο της .**Φυσικά** τα ηδέα κατά τους ενάρετους αναφέρονται σε ηδονές που προσιδιάζουν στην έξη σημαντικού ανθρώπου .Ο Ηδονικός βίος ,όπως τον αντιλαμβάνονται οι τύραννοι και τα παιδιά είναι ο κατώτατος βίος, διότι οι σωματικές ηδονές στις οποίες μετέχουν ακόμη και οι δούλοι αποκλείονται από την ευδαιμονία .Η ευδαιμονία είναι ενέργεια που σχετίζεται με τις πνευματικές ενασχολήσεις . Πράγματι ο θεωρητικός βίος αντιστοιχεί στο νου , στο μοναδικό θεϊκό στοιχείο εντός του ανθρώπου .Η θεωρητική ζωή χαρακτηρίζεται από σταθερότητα και διάρκεια .Επιπλέον διακρίνεται για την αυτάρκειά της εξασφαλίζοντας σε όσους ασκούν το **θεωρειν** ανεξαρτησία απέναντι στους άλλους ανθρώπους αλλά και στα υλικά αγαθά .Ο φιλοσοφικός βίος είναι η ευδαιμονία η ίδια και η ευδαιμονία με τη σειρά της **εν τη σχολη**⁷⁴ είναι , δηλαδή προϋποθέτει ελεύθερο χρόνο .

Αντίθετα ,ο σύμφωνα με τις ηθικές αρετές βίος συνάδει με ενέργειες που ασκούνται στα πλαίσια της πολιτικής ζωής και των πολεμικών δραστηριοτήτων .Τέτοιου είδους ενέργειες αποβλέπουν σε έναν τελικό σκοπό έξω από αυτές και δε δύνανται να εφαρμοσθούν στον ελεύθερο χρόνο⁷⁵ . Λαμβάνοντας υπόψη παραδείγματα πράξεων δικαιοσύνης και ανδρείας αποδεικνύεται ότι οι ηθικά ενάρετοι άνθρωποι δε δύνανται να θεωρούνται ανεξάρτητοι , σε αντίθεση με τους ευδαίμονες , τους ανθρώπους της διάνοησης , που διακρίνονται από αυτοτέλεια και οι οποίοι έχουν πολύ μικρότερη εξάρτηση από τα εξωτερικά αγαθά . Για παράδειγμα , ο ανδρείος έχει ανάγκη από δύναμη , προκειμένου να ασκήσει την αρετή του . Η αρετή βρίσκεται στην πιο τέλεια μορφή της τόσο στην πρόθεση , όσο και στην πράξη⁷⁶ .Στην περίπτωση των ηθικών αρετών απαιτούνται πολλά μέσα .

Εν αντιθέσει για τον θεωρητικό στοχαστή τα μέσα αυτά μπορεί να αποτελέσουν και εμπόδια στο βίο του .Ο θεωρητικός βίος περιλαμβάνει όλα τα διακριτά στοιχεία της ευδαιμονίας ,από τη στιγμή που η θεωρία ασχολείται με τα άριστα , τα αιώνια και τα αμετάβλητα .Ο θεωρητικός βίος αφορά την ενέργεια του νου και ο νους είναι οτιδήποτε ανθρώπινο προσεγγίζει περισσότερο τον ίδιο το Θεό .Όπως προαναφέραμε είναι ο μόνος βίος που εξασφαλίζει ανεξαρτησία στον άνθρωπο και αποτελεί τον ευδαιμονέστερο όλων .

73 H.N 1177a3-7

74 H.N 1177b5

75 H.N. 1177b5-8

76 H.N. 1178b1-5

Αυτός που ενεργεί κατά νουν αναγνωρίζεται και ως θεοφιλέστατος, αφού το φιλοσοφικό του πνεύμα τον κάνει αγαπητό και προσφιλή στους θεούς⁷⁷. Παράλληλα η αυτάρκεια του θεωρητικού βίου συγγενεύει με το θεό, που είναι ο αυταρκέστατος όλων.

Όμως, μία ζωή αφιερωμένη στη φιλοσοφική θεώρηση, αν και είναι ευδαιμονέστατη είναι συνάμα και υπεράνθρωπη. Ο άνθρωπος ως σύνθετη φύση ύλης και ψυχής, άλoγoυ και έλλoγoυ σoιxείoυ μoρeί νa πρaγμaτώσeι τeν ύψιστeν eνέργeιa, όxι ως aέναη eνέργeιa aλλά πaρά μόνo με διακοπές. Και μία τέτοια ζωή είναι η προσαρμοσμένη στις ηθικές αρετές ζωή, η οποία αξιολογείται δεύτερη στη σειρά σε σχέση με τον ευδαιμονέστατο βίο, που είναι ο θεωρητικός. Ο δεύτερος σε σειρά βίος είναι ένα είδος πολιτικής ευδαιμονίας⁷⁸, που επιτρέπει στον άνθρωπο να ζήσει ευδαιμονικά με άλλους ανθρώπους. Στο συγκεκριμένο σημείο διαπιστώνουμε την ταύτιση πολιτικής και ηθικής αρετής. Όμως, ο ενάρετος βίος είναι ο βίος του φρόνιμου ανθρώπου και αντίστροφα. Ο Αριστοτέλης αναφέρει χαρακτηριστικά **αι μεν της φρονησεως αρχαι κατά τας ηθικας εισιν αρετας, το δ' ορθον των ηθικων κατά την φρονησην**⁷⁹. Είναι δυνατό κάποιος να είναι ενάρετος, δίχως να είναι φρόνιμος;

Δε μπορεί κάποιος να είναι ενάρετος, δίχως να είναι φρόνιμος. Κατά μία έννοια και ο ενάρετος βίος εκρέει από μία κατά λόγον ενέργεια, εφόσον η φρόνηση είναι διανοητική αρετή του έλλογου μέρους της ψυχής. Η φρόνηση συνδέεται άμεσα με το δεύτερο στη σειρά ευδαιμονέστερο βίο, που είναι ο πολιτικός βίος και ταυτόχρονα τον εφικτό από την πλευρά του ανθρώπου. Ο βίος της φρόνησης και της ηθικής αρετής, αν και κατώτερος από τον ευδαιμονέστατο βίο, θα μπορούσε να ειδωθεί ως ένα προπαρασκευαστικό στάδιο, που μας οδηγεί στην ευδαιμονία του θεωρείν. Άλλωστε κανείς δε γίνεται ευδαίμων, αν δε ζει φρόνιμα και ενάρετα. Η φρόνηση είναι ένα είδος πρακτικής σοφίας και αντίστοιχα ο φρόνιμος είναι κατά κάποιο τρόπο ένας σοφός περί των πρακτικών. Αν λοιπόν, φιλόσοφος είναι αυτός που βιώνει τον θεϊκό ευδαίμονα βίο, φρόνιμος είναι αυτός που μπορεί να ζήσει τον ανθρώπινο ευδαίμονα βίο. Ο φρόνιμος έχει όλες τις προδιαγραφές να εντρυφήσει σε έναν θεωρητικό, φιλοσοφικό βίο, με την προϋπόθεση να έχει απαλλαχτεί όσο το δυνατό περισσότερο από τα εξωτερικά αγαθά και τις προσταγές της υλικής ζωής.

77 H.N. 1179a23-29

78 H.N. 1178a10-13

79 H.N 1178a20-22

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αριστοτέλης : Ηθικά Ευδήμεια . Αθήνα : Κάκτος 1993 .

: Ηθικά Μεγάλα. Αθήνα : Κάκτος 1993

: Ηθικά Νικομάχεια ,3 τόμοι .Αθήνα : Κάκτος 1993

: Μετά τα φυσικά ,3 τόμοι .Αθήνα : Κάκτος 1993

Bostock , D.: *Aristotle's Ethics* . Oxford: Oxford University Press 2000

Broadie , Sarah: *Ethics with Aristotle* .Oxford: Oxford University Press 1991

Κόντος Π.: *Ελληνική Φιλοσοφία και Επιστήμη* .Πάτρα : Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο 2000

Ross, D.: *Αριστοτέλης* (μτφ. Μ.Μητσού) . Αθήνα : ΜΙΕΤ 1993

Σκαλτσάς,Θ.: *Ο χρυσός αιώνας της αρετής:Αριστοτελική Ηθική*.Αθήνα:Αλεξάνδρεια 1993

Υπόμνημα 8 (2009): Αφιέρωμα στα *Ηθικά Νικομάχεια* του Αριστοτέλη